

इयत्ता तिसरी-चौथीच्या मुलांना व्यवस्थित लिहिता वाचता येत नाही असा अनुभव जगभर अनेक ठिकाणी येतो. यावर उपाय म्हणून कोणती वाचन-लेखन-पद्धती सवति चांगली आहे, याबद्दल आजही पाश्चात्य देशांमध्ये वाद चालू आहे. वीस वर्षांपूर्वी भारतीय भाषांचे वैशिष्ट्य लक्षात घेऊन प्रगत शिक्षण संस्थेच्या संचालिका डॉ. मॅक्सिन बर्नसन यांनी 'प्रगत वाचन पद्धती' विकसित केली. या पद्धतीत मुलाच्या साक्षरतेची सांगड त्याच्या अनुभवविश्वाशी, शास्त्रशुद्ध अक्षर ओळखीशी व अवांतर वाचनाशी घातली आहे. 'आपण वाचू या, भाग १ व २' या दोन पुस्तिकांच्या माध्यमातून शास्त्रशुद्ध अक्षर ओळख व अर्थपूर्ण वाचन शिकविले जाते.

सहज-सोपे वाचण्यासाठी

भाषा म्हणजे ज्यायोगे इतरांशी संवाद साधात येईल असे सर्व काही. त्यात कानावर पडणारे शब्द आले, हाताचा स्पर्श आला, देहबोली आली, चेह्यावरील भाव आले, एकत्र काम करणे आले किंवा नुसते एकमेकांच्या बरोबर असणे आले. मूळ आईच्या पोटात असल्यापासून जगाच्या संपर्कात असते. जन्मल्यानंतर तर ते भाषेत न्हाऊन निघत असते.

मूळ जसजसे मोठे बऱ्याला लागते, तसेसे ते कानावर पडणाऱ्या शब्दांच्या भाषेत अधिकाधिक पारंगत होऊ लागते. आपल्या घरच्यांकडून, शेजाच्यांकडून, समवयरक किंवा मोठ्या मुलांकडून, रेडिओ-टिव्ही, सारख्या प्रसारमाध्यमांमधून ते भाषा शिकत असते. वयाच्या पाचव्या-सहाव्या वर्षी शाळेत येईपर्यंत ते आपल्या मातृभाषेतील श्रवण व भाषण या दोन कौशल्यात पारंगत झालेले

असते. शाळेत आल्यावर त्याला वाचन व लेखन ही उरलेली दोन भाषिक कौशल्ये शिकवली जातात.

श्रवण व भाषण ही कौशल्ये नैसर्गिक आहेत. त्यामुळे ती सहज प्राप्त होतात. मात्र वाचन व लेखन ही दोन कौशल्ये मानवनिर्मित आहेत. त्यामुळे ती शिकवावी लागतात. ती शिकवताना मुलांना आधीच अवगत असलेल्या त्यांच्या नैसर्गिक कौशल्यांचा उपयोग करून घेतला तर मुळे अधिक लवकर वाचती-लिहिती होतात असे जगभराचे संशोधन सांगते.

साक्षरता

मूळ शाळेत येते तेच भले मोठे शब्द भांडार घेऊन, रोजच्या व्यवहारात या शब्द भांडाराचा ते सर्वस वापर करीत असते. याचाच वापर करून त्याला वाचन व लेखनाची ओळख करून द्यायला हवी.

भाषा-शिक्षणाविधी हे तज्ज्ञांचे मत, काही शिक्षकांनी केलेले प्रयोग व मराठी भाषेची वैशिष्ट्ये लक्षात घेऊन प्रगत वाचन पद्धतीची रचना केली आहे. इयत्ता पहिलीतील मुलांना लवकरात लवकर वाचते-लिहिते करण्यासाठी प्रगत वाचन पद्धतीचा विशेषच उपयोग होतो असे आमच्या लक्षात आले आहे. वाचन-लेखन प्रकल्पाची पहिली पायरी म्हणजे आपण वापरत असलेल्या भाषेतील अक्षरे व शब्दांची जाणीव करून देणे आणि दुसरी म्हणजे मौखिक भाषा व लेखी भाषा यातली संबंध समजावून देणे. या दोन पायऱ्या चांगल्या समजल्यानंतर साक्षरता फारशी अवघड नाही.

वाचन

प्रगत वाचन पद्धती ही लवकर वाचायला व लिहायला शिकविण्याची एक पद्धत

आहे. त्यात पहिल्या धड्यापासून अर्थपूर्ण वाक्यवाचन शिकविण्यावर भर दिला आहे. अर्थातच त्यामुळे यातील धड्यांची रचना व प्रत्येक धड्यातील अक्षरे व स्वरचिन्हांची निवड ही वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. 'आणण वाचूया' भाग एक व दोन या दोन पुस्तिकांच्या माध्यमातून ती केली आहे. गाणी गोष्टी सांगणे, चित्रे काढणे, गप्पा व चर्चा करणे, परिसर भेटी आणि अवांतर वाचन यांची या पुस्तिकांना जोड हा या पद्धतीचा अविभाज्य भाग आहे. या पुस्तिका म्हणजे पारंपरिक पद्धतीचे 'धडे' नसून शिककांच्या सृजनशीलतेला व कल्पनाशक्तीला यात भरपूर वाव आहे. पुस्तिकांच्यतिरिक्त असणाऱ्या इतर उपक्रमांमधून मुलांची

श्रवण व भाषणाची कौशल्ये शाळेत येऊ शकतात व मुलांना स्वतःच्या शिक्षणात क्रियाशील सहभाग घेण्याची संधी मिळते.

आपण वाचू या भाग एक व दोन मधील धड्यांची रचना करताना तीन ते पाच अक्षरे आणि एक किंवा दोन स्वरचिन्हांचा एक-एक धडा बनवला आहे. एका धड्यामध्ये कोणती अक्षरे व स्वरचिन्हे वापरावयाची यावद्वलचा निर्णय सिल्विया ऑस्टन वॉर्नर या न्यूझीलंडमधील शिक्षिकेने माओरी आदिवासी जमातीच्या मुलांना शिकविताना केलेल्या प्रयोगांच्या आधारे घेतला आहे. मूळ आपल्या अनुभवविश्वाशी नाते सांगणाऱ्या कोणत्याही गोष्टी पटकन शिकते - या

सिल्वियावाईच्या निष्कर्षाचा आधार घेऊन पहिल्या धड्यातील अक्षरे व स्वरचिन्हे निवडली. महाराष्ट्रातील कुठल्याही गावात राहणाऱ्या पाच-सहा वर्षांच्या मुलाशी भावनिक नाते सांगणारे शब्द कोणते असतील? तर मी आणि आई. त्यानंतर वावांपेक्षाही जवळचा वाटणारा मामा, मामाची वायको मामी आणि या नातलगांवर हक्क सांगणारे शब्द माझा व माझी. हे शब्द तयार करणारी व या शब्दांमधून अर्थपूर्ण वाक्ये बनवू शकणारी अक्षरे आहेत म, ह, झ. स्वरचिन्हे आहेत काना (1) व वेलांटी (f) आणि आई हा एक पूर्ण शब्द.

मुलं रोजच्या बोलण्यात व व्यवहारात अनेक शब्द व वाक्ये वापरीत असतात. त्यातील जवळजवळ सर्व शब्दांना स्वरचिन्हे लागतात. स्वरचिन्हरहित शब्दांच्या शिदोरीतील फारच कमी शब्द मुले वापरू शकतात. उलट पहिल्या धड्यापासूनच काही स्वरचिन्हांची मुलांना ओळख करून दिली तर मुलांचे शब्दभांडार एकदम बाढते व अर्थपूर्ण वाक्ये बनविण्यासही मदत होते. काना-मात्रा विरहित शब्दांच्या आग्रहामुळे येणारी वाक्ये 'आई घर वघ,' 'शरद फणस धर,' 'कमल नमन कर.' या पठडीतील असतात. या उलट प्रगत वाचन पद्धतीच्या पहिल्या धड्यातील वाक्ये 'हा मामा' 'ही माझी आई' 'ही मामी' अशी आहेत.

भारतीय लिपी वैशिष्ट्ये

अर्थपूर्ण शब्द व वाक्ये पुरविण्यावरोवरच स्वरचिन्हांची पहिल्या धड्यापासून ओळख

आई

मामा

मामी

चित्रे पाहून शब्द लिहा.

ही माझी _____ .

हा माझा _____ .

ही माझी _____ .

झाल्याने मुले जसजगणी पुढील अक्षरे शिकत जातात तसेतशी नव्या अक्षरांना ती स्वरचिन्हे लावून वेगाने पुढे जाऊ शकतात. जवळजवळ सर्वच भास्तीय भाषांचे एक वैशिष्ट्य आहे, ते म्हणजे त्यातील प्रत्येक मुळाक्षराचा एकच उच्चार होतो आणि प्रत्येक उच्चारासाठी एकच मुळाक्षर असते. म्हणजे उदाहरणादाखल 'म' चा उच्चार फक्त 'म' होतो किंवा 'न' उच्चारासाठी 'न' हे एकच मुळाक्षर आहे, त्या दोन्हीही मुळाक्षरांना अनुक्रमे 'म' व 'न' च म्हटले जाते, या उलट इंग्रजीमध्ये 'C' या मुळाक्षराचे 'क' व 'स' असे दोन उच्चार होतात. 'm' या मुळाक्षराला 'एम' म्हणतात. पण त्याचा उच्चार 'म' होतो, तर 'फ' या उच्चारासाठी 'f' हे मुळाक्षर किंवा 'ph' ही

मुळाक्षर जोडी वापरली जाते, हाच प्रकार स्वरांचाही आहे, इंग्रजी मध्ये 'a' या स्वराचा उच्चार car या शब्दात 'आ' असा होतो. 'was' या शब्दात 'ऑ' असा होतो. 'bat' या शब्दात 'ऑ' असा होतो, मराठीमध्ये मात्र आ चा उच्चार हा कायम 'आ' च होतो. ए किंवा ई होत नाही. मराठीच्या या वैशिष्ट्याचा उपयोग केला तर मुलांना लवकरात लवकर वाचते करणे इतके कठीण नाही.

प्रगत वाचन पद्धतीचा पहिला टप्पा म्हणजे उच्चारांची जाणीव करून देणे, मूळ भाषा उच्चारात असते, पण अजाणतेपणी, आपण जे योलतो त्यामध्ये विविध उच्चार घटक असतात याची जाणीव करून देण्यासाठी शिक्षकांनी प्रथम जे अक्षर करून घ्यावे.

शिकवायचे आहे त्याने ज्यांची नावे सुरु होतात अशा वस्तू व चिंवे जमा करावीत, त्यांची नावे बदवून घ्यावीत, नावे उच्चारत असताना आपल्या कानावर किती व कोणकोणते आवाज पडतात यांचा मुलांना विचार करायला लावावा, तेचतेच शब्द पुन्हा पुन्हा, त्यातील घटक -उच्चार स्पष्ट व वेगवेगळे करून म्हणावेत, त्यामुळे हल्लहल्ल मुले अंतर्मुख होऊन रवतःच्या बोलण्याकडे लक्ष देऊ लागतात.

एकदा अक्षराच्या उच्चाराची जाणीव झाली की नंतर मुलांना अक्षराच्या रूपाची ओळख करून घ्यावी, अनेक वेगवेगळ्या अक्षरांमधून दिलेले अक्षर ओळखायला लावून अक्षराचे दृष्टीकरण करून घ्यावे.

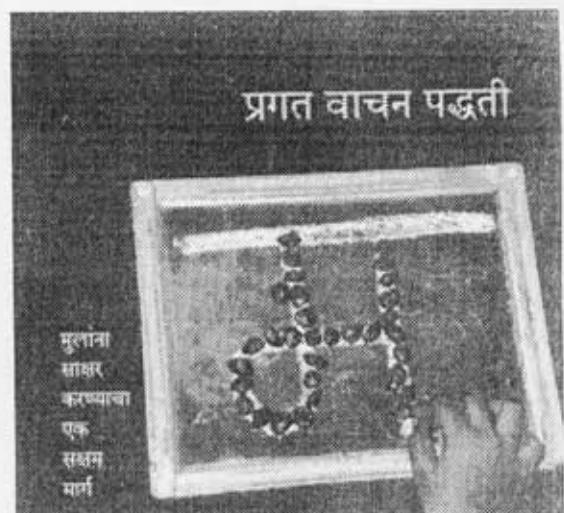
या पद्धतीने वर्ग अध्यापन करते करावे तसेच गप्पांगोष्टी व परिसर भेटी यांचा मुलांच्या भाषा शिक्षणासाठी कसा उपयोग करून घेता येतो याचे चित्रीकरण करून प्रगत शिक्षण संस्थेने 'भाषेत न्हाऊन निघताना' व 'प्रगत याचन पद्धती' या दोन लहान लहान फिल्मसूच्या माध्यमातून सर्वांपुढे ठेवले आहे, फिल्मचे सर्व चित्रीकरण जिल्हा परिपदेच्या शाळेत इयत्ता पहिलीच्या वर्गात घेतले आहे, मुलांना येणाऱ्या समस्या व त्यांचे निराकरणही पहायला मिळते, खडू, फळा, पाटी, चिंचोके, नाडी या सारख्या कोठेही उपलब्ध होणाऱ्या शैक्षणिक साहित्याचा उपयोग करून प्रभावी भाषा शिक्षण देण्याच्या पद्धतीचे अक्षर ओळखापायून वाक्य वाचनापर्यंतचे टप्पे अतिशय सोऱ्या पद्धतीने या फिल्ममध्ये दाखविले आहेत, फिल्मरोबत वाचनगूर्व व लेखनगूर्व त्यारी करून घेण्यासाठी लागणारे साहित्य शिक्षकांना अक्षर ओळख करून देताना उपयोगी असणारी चिंवे यांचा संच देखील उपलब्ध आहे.

भाषेतून न्हाऊन निघताना

लहान मुलांचा मौखिक भाषेवा विकास

प्रगत वाचन पद्धती

मुलांना
साक्षर
करायला
एक
सर्व
मर्ती

आणि मग लेखुन

मूळ एकदा नजरेने अक्षर ओळखायला व त्याचा उच्चार करायला म्हणजे थोडक्यात वाचायला शिकले की मगच लेखुनाकडे वलावे, लेखुनही शास्त्रशुद्ध पद्धतीने उभी रेष, आडवी रेष, अर्धा गोल इत्यादी संज्ञांचा वापर करूनच शिकवावे, अक्षराचे वलण पक्के होण्यासाठी अक्षर पाटीवर अथवा फरशीवर गिरवणे, नाडीची उठावाची अक्षरे किंवा पॉलिश पेणरची खुरखरीत स्पर्शाची अक्षरे गिरवणे, वलणप्रमाणे अक्षरावर चिंचोके किंवा दगड ठेवणे या सारखे उपक्रम विशार्थ्याकडून करून घ्यावेत.

एका धडवातील मुळाक्षरांची ओळख इत्यानंतर स्वरचिन्हांकडे वलावे, प्रगत वाचन पद्धतीमध्ये स्वरचिन्हाची काना, मात्रा, वेलांटी अशी एकदा ओळखु करून वित्यावर त्याचा उल्लेख नंतर आ, अ, ई असा केला जातो व लवकरात लवकर मुळाक्षराचा स्वरचिन्हासह एकदम उच्चार करायला शिकविले जाते, त्यामुळे मूळ शब्द वाचन वेगाने शिकते, व 'डी-कोडिंग'च्या भाषेत अडकून शब्द हरवून वयत नाही, म्हणजे वादली हा शब्द

वाचताना व व वदकाचा, व ला काना वा, द द दौतीचा, ल ल लसणीचा, ल ला दुर्सी वेलांटी ली एवढे सगळे बोलून होईपर्यंत मुलाचा शब्द हरवलेला असतो, म्हणून 'वा'चे डी-कोडिंग मनातल्या मनात करून वा असा एकदम उच्चार करायलाच शिकवणे अधिक चांगले.

मुलांना स्वरचिन्हासह मुळाक्षराचा उच्चार यायला लागला की चटकन छोट्या छोट्या दोन अक्षरी शब्दांकडे वलावे, पहिल्या धडवात मामा, मार्मी, माझा, माझी, हा, ही असे शब्द येतात. या धडवात 'आई' हा प्रथम वाचण्याचा शब्द म्हणून घातला आहे. आईशी मुलाचे इतके अतूट भावनिक वंध असतात की 'आई' हा शब्द बहुतेक मुले एकदा सांगूनही वाचायला शिकतात.

शब्द शिकविताना त्यातील वेगवेगळ्या उच्चारांची मुलाला जाणीव करून घ्यावी लागते, यासाठी सतत सरावाची गरज असते, 'माझा' हा शब्द शिकविताना मूळ मा आणि इशाही ही स्वरचिन्हांकित मुळाक्षरे वेगवेगळी वाचतात. परंतु त्यांचा एकत्र उच्चार कर म्हटल्यास फक्त मा किंवा इशा

वाचतात, अशावेळे पुन्हा फक्त उच्चार करून माझा या शब्दात किती व कोणते उच्चार येतात हे मुलांकडून वदवून घ्यावे लागते, व त्यानंतर पुन्हा वाचनाकडे वलावे लागते.

वाक्य वाचन शिकताना प्रथम दोनच शब्दांची वाक्ये शिकवावीत, जरे 'हा मामा' किंवा 'हा मी' वाक्य वाचताना त्यातील धटक शब्दांच्या वाचनावर समाधान न मानता पूर्ण वाक्य अर्थपूर्ण रितीने म्हणण्यावर भर दिला पाहिजे, वहूसंख्य मुलांना शिकताना कुठेतरी एकदम दिवा लागल्यासारखे आकलन होते व नंतर मुले कधी मागे वलूनच पाहत नाहीत.

प्रगत वाचन पद्धतीमध्ये 'पहा आणि वाचा' पेक्षा 'समजून घ्या आणि वाचा'ला महत्त्व दिले आहे. सुरुवातीचे काही पाठ शिकेपर्यंत मुलांना वराच वेळ लागतो, परंतु मुले जसजशी शिकत जातात तसेतशी पुढच्या पाठांसाठी वेग घेऊ लागतात व डिसेंबरपर्यंत मुले सोपी सोपी गोष्टीची पुस्तके चांगली वाचू लागतात.